

کتیبه‌های
خصوصی فارسی میانه
ساسانی و پساساسانی

سیروس نصراله‌زاده

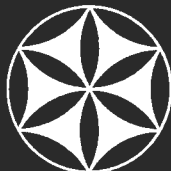

انتشارات آریامنا

کتیبه‌های خصوصی فارسی میانه ساسانی و پساساسانی

نوشته

سیروس نصراله‌زاده

انتشارات آریامنا

کتیبه‌های خصوصی فارسی میانه ساسانی و پساساسانی

سیروس نصراله‌زاده

۱ چاپ: نخست، ۱۴۰۲

۱ شمارگان: ۱۰۰ نسخه ایها: ۳۵۰۰۰۰ تومان

۱ چاپ و صحافی: ایران کهن

۱ تارنما: www.aryaramna.ir

۱ نامه‌نگار: info@aryaramna.ir, aryaramna@yahoo.com

۱ نشانی: تهران، صندوق پستی: ۵۶۹-۱۴۵۱۵ | همراه: ۰۹۳۹۵۹۶۹۴۶۶

۱ انتشارات آریارمنا و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن

۱ همه حقوق برای انتشارات آریارمنا و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن محفوظ است.

۱ تکثیر، انتشار، چاپ و بازنویسی این اثر یا بخشی از آن به هر شیوه همچون رونوشت،

انتشار الکترونیک، ضبط و ذخیره روی سی‌دی و چیزهایی از این دست بدون موافقت

کتبی و قبلی انتشارات آریارمنا ممنوع است و متخلفان بر پایه قانون «حمایت از حقوق

مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» تحت پیگرد قرار خواهند گرفت. ۱

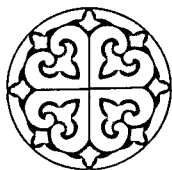
۵۵

سرشناسه	نصرالله‌زاده، سیروس، ۱۳۴۷ -
عنوان و نام پدیدآور	کتیبه‌های خصوصی فارسی میانه ساسانی و پساساسانی / نوشته سیروس نصرالله‌زاده؛ ویراستار اکرم نوری.
مشخصات نشر	تهران: آریارمنا: گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری	[۳۰۰ ص.]: مصور(رنگی)، جدول.
فروست	انتشارات آریارمنا: ۵۰. ایرانشهر: ۱۵.
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۹۲۵۳۱-۷-۵
وضعیت فهرست‌نویسی	فیبا
یادداشت	کتابنامه: ص. [۲۷۳] ۲۸۷-.
یادداشت	نمایه.
موضوع	کتیبه‌های ساسانی
کتیبه‌های پهلوی	
رده‌بندی کنگره	DSR۴۰۱:
رده‌بندی دیویی	۹۵۵/۰۳۰۷۲۷:
شماره کتاب‌شناسی ملی	۹۲۶۶۹۷۴:
اطلاعات رکورد کتاب‌شناسی: فیبا	
Inscriptions, Sassanid	
Inscriptions, Pahlavi	

کتیبه‌های خصوصی فارسی میانه ساسانی و پساساسانی

دکتر سیروس نصراله‌زاده

دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

ایران‌شهر - ۱۵ -

انتشارات آریارمنا

انتشارات آریارمنا بر آن است تا کتاب‌های ارزنده تألیفی و ترجمه‌ای پژوهشگران ایرانی یا ایرانی را در زمینه‌های گوناگون ایران‌شناسی همچون باستان‌شناسی و تاریخ و فرهنگ و زبان‌های باستانی منتشر کند، کتاب‌هایی که برای شناخت تاریخ و فرهنگ گرانسنگ و ورجاوند ایران بسیار ارزشمند باشند. با توجه به پیوندها و ریشه‌های ژرف و عمیق فرهنگی میان ایران و جهان بشکوه ایرانی که از سده‌ها بلکه هزاره‌های دور و دراز برجا بوده است و در دهه‌های اخیر تلاش دشمنان بر آن بوده تا این پیوندهای ژرف را بگسلند و ریشه‌های عمیق را با تیشه ببرکنند، ایران فرهنگی که دل و دین به آن سپرده‌ایم از چشم دست‌اندرکاران انتشارات آریارمنا دور نمانده و چاپ کتاب‌های پژوهشی و ترجمه‌ای ارزنده درباره جهان ایرانی یا ایران فرهنگی از اولویت‌های انتشارات آریارمنا است؛ باشد که از این راه پیوندهایمان پیوسته‌تر و ریشه‌هایمان ژرف‌تر شود. کتاب‌های انتشارات آریارمنا پیشکشی ناچیز است به ایرانیان و ایرانی‌تباران و ایران‌دوستان و همه مردمان جهان ایرانی که ایران و جهان ایرانی را از جان دوست‌تر می‌دارند.

مدیر

دکتر شاهین آریامنش

(گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن)

مشاوران علمی

ا دکتر سیدمنصور سیدسجادی (مؤسسه ایزمنو ایتالیا) | استاد اسماعیل یغمایی (وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی) | دکتر سجاد علی‌بیگی (دانشگاه رازی، کرمانشاه) | دکتر سیروس نصراله‌زاده (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) | دکتر رضا مهرآفرین (دانشگاه مازندران) | دکتر فرزانه گشتاسب (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) | هوشنگ رستمی (گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن) |

فصل نخست: گورنوشته‌ها

۱۳	گورنوشته باغ لردی، تخت جمشید
۱۷	گورنوشته اقلید
۲۵	گورنوشته‌های تخت طاووس (استخر)
۳۳	گورنوشته‌های تخت قیصر شوستر
۳۷	گورنوشته پهلوی-چینی شی آن، استان شن سی چین
۴۵	گورنوشته زیراب حاجی آباد فارس
۴۹	برج‌های آرامگاهی: رادکان غربی، لاجیم، و رسگت
۴۹	برج رادکان غربی (نکا)
۵۱	برج لاجیم
۵۳	برج رسگت
۶۹	گورنوشته‌های پاسارگاد
۷۵	گورنوشته‌های کازرون و بیشاپور
۷۵	کازرون ۱ (میدانک)
۸۰	کازرون ۲ (پریشان)
۸۲	کازرون ۳ (مشتان)
۸۴	کازرون ۴ (حسین‌آباد)
۸۵	کازرون ۵ (گلی بر مزاری)
۹۰	کازرون ۶ (بیشاپور یک)
۹۱	کازرون ۷ (بیشاپور دو)
۹۲	کازرون ۸ (بیشاپور سه)
۹۲	کازرون ۹ (بیشاپور چهار)
۹۳	کازرون ۱۰ (بیشاپور پنج)
۹۵	کازرون ۱۱ (تل اسپید نورآباد)
۹۷	کازرون ۱۲ (بیشاپور شش)
۹۸	کازرون ۱۳ (بیشاپور هفت)
۹۸	کازرون ۱۴ (نیروگاه سیکل ترکیبی)
۱۰۱	کازرون ۱۵ (بخنگ)
۱۰۳	کازرون ۱۶ (سنگ زین)

۱۰۵	کازرون ۱۷ (جدول تُرکی)
۱۰۷	گورنوشته‌های نقش رستم
۱۰۷	نقش رستم (۱): امامزاده شاه اسماعیل
۱۱۳	نقش رستم (۲): حاجی آباد استخر
۱۱۴	نقش رستم (۳): درهٔ بره
۱۱۷	گورنوشتهٔ فیروزآباد
۱۱۹	گورنوشته‌های سمیرم
۱۲۵	گورنوشتهٔ کامفیروز، استخر فارس
۱۳۱	گورنوشتهٔ دشت روم، یاسوج
۱۳۳	گورنوشتهٔ استانبول

فصل دوم: کتیبه‌های یادبودی

۱۴۱	کتیبه‌های پهلوی ساسانی در غار کانپری در هند
۱۵۵	کتیبهٔ بیشاپور
۱۵۹	کتیبه‌های تنگ خشک / خوش
۱۶۵	کتیبهٔ تنگِ کَرَم
۱۶۹	کتیبه‌های ساسانی دربندِ قفقاز
۲۱۱	کتیبهٔ روی چوب صندل در ژاپن
۲۱۳	کتیبهٔ قلعهٔ بهمن (قلعهٔ سنگی)
۲۱۹	کتیبه‌های مقصودآباد
۲۲۳	کتیبه‌های پهلوی ساسانی روی صلیب در جنوب هندوستان
۲۲۷	کتیبهٔ پهلوی ساسانی لوح مسی کیلون هند
۲۳۳	کتیبهٔ پهلوی ساسانی صلیب هرات
۲۳۷	واژه‌نامه (حرف‌نویسی)
۲۵۵	واژه‌نامه (آوانویسی)
۲۷۳	کتاب‌نامه
۲۸۹	نمایه

فهرست اختصارات

Bāyi Lardī/ BL	باغ لردی
Eqld/ ED	اقلید
Takht-e Tā'ūs, Istakhr/ TT I- IV	تخت طاووس، استخر
Shoushtar, Takht-e Qeisar/ SHt I-II	تخت قیصر شوستر
Xī'an, ŠN	گورنوشته پهلوی-چینی شیآن
Zirāb-Hj, Hājīābād, Fārs	گورنوشته زیرآب حاجی آباد فارس
Māz I, Western Rādkān, Māzandarān	رادکان غربی
Māz I, Lājim, Māzandarān	لاجیم
Māz I, Resget, Māzandarān	رسگت
Pas A-E, Pāsārgād	گورنوشته‌های پاسارگاد
Kāz I, Kāzerūn, Maydānak	کازرون ۱ (میدانک)
Kāz II, Kāzerūn, Pārīšān	کازرون ۲ (پربشان)
Kāz III, Kāzerūn, Maštān	کازرون ۳ (مشتان)
Kāz IV, Kāzerūn, Hoseinābād	کازرون ۴ (حسین آباد)
Kāz V, Kāzerūn, Goli bar mazāri	کازرون ۵ (گلی بر مزار)
Kāz VI/ VŠ I, Kāzerūn, Bišāpūr	کازرون ۶ (بیشاپور یک)
Kāz VII/ VŠ II, Kāzerūn, Bišāpūr	کازرون ۷ (بیشاپور دو)
Kāz VIII/ VŠ III, Kāzerūn, Bišāpūr	کازرون ۸ (بیشاپور سه)
Kāz IX/ VŠ IV, Kāzerūn, Bišāpūr	کازرون ۹ (بیشاپور چهار)
Kāz X/ VŠ V, Kāzerūn, Bišāpūr	کازرون ۱۰ (بیشاپور پنج)
Kāz XI, Nūrābād, Tol-e Espīd	کازرون ۱۱ (تل اسپید نورآباد)
Kāz XII/ VŠ VI, Kāzerūn, Bišāpūr	کازرون ۱۲ (بیشاپور شش)
Kāz XIII/ VŠ VII, Kāzerūn, Bišāpūr	کازرون ۱۳ (بیشاپور هفت)
Kāz XIV, Kāzerūn, Nirūgāh-e Šikl-e Tarkābi	کازرون ۱۴ (نیروگاه سیکل ترکیبی)
Kāz XV, Kāzerūn, Bokhong	کازرون ۱۵ (بخنگ)
Kāz XVI, Kāzerūn, Sang-e Zin	کازرون ۱۶ (سنگ زین)
Kāz XVII, Kāzerūn, Jadval-e Torki	کازرون ۱۷ (جدول ترکی)
ŠI A, B, C, D, E, F., Šāh Ismā'il, Naqš-e Rostanī, Fārs	نقش رستم (۱): امامزاده شاه اسماعیل
Hj, Naqš-e Rostam, Fārs	نقش رستم (۲): حاجی آباد نقش رستم (استخر)

DB/ KH ۱-9, east of Naqš-e Rostam, Fārs	نقش رستم (۳): درهٔ بره
Fir, Firūzābād, Fārs	فیروزآباد
Semīroml/Tang-e Jelou, II, III, Isfahān	سمیرم
Kamf, Kāmfirūz/ Marvdašt, Fārs	کتیبه کامفیروز، استخر فارس
DR, Dašt-e Rum, Yāsuj, Kuhgilūye va Bouyerahmad	کتیبه دشتِ روم، یاسوج
Kan ۱-6, Kanheri Caves, Sanjay Ghandi Park, India	کتیبه‌های پهلوی ساسانی در غار کانهری در هند
Kāz VIII/ VŠ III, Kāzerūn, Bišāpūr	کتیبهٔ بیساپور
TX I, II, III, Tang-e Khošk/ Khoš, Sivand, Fārs	کتیبه‌های تنگ خشک/ خوش
TK, Tang-e Karam, Fasā, Fārs	کتیبهٔ تنگِ کرم
DD ۱-35, Darband, Dāġestān	کتیبه‌های پهلوی ساسانی دربند قفقاز
SW, Scented Wood, Japan	کتیبهٔ روی چوب صندل در ژاپن
Q Bahman, Qal'e-ye Bahman/ Qal'e Sangī, Semīrom, Fārs	کتیبهٔ قلعهٔ بهمن (قلعهٔ سنگی)
MD I-II, Maqšūdābād, Persepolis, Fārs	کتیبه‌های مقصودآباد
CE, Istanbul, Turkey	کتیبهٔ پهلوی ساسانی استانبول
St. Thomas Cross a, b, c, d, e, f, g	کتیبه‌های پهلوی ساسانی روی صلیب در جنوب هندوستان
Tabula Quilonensis, India	کتیبهٔ پهلوی ساسانی لوح مسی کیلون هند
Croix de Heart, Afganistān	کتیبهٔ پهلوی ساسانی صلیب هرات

دیباچه

موضوع این کتاب کتیبه‌های مشهور به «کتیبه‌های خصوصی فارسی میانه ساسانی و پساساسانی» است. از عصر ساسانی دو گونه کتیبه موجود است: گونه نخست مشهور به «کتیبه‌های دولتی» یا «سلطنتی» هستند. وجه تمایز این کتیبه‌ها با دوره دوم استفاده از «الفبای کتیبه‌ای منفصل» است. این دسته از کتیبه‌ها یا متعلق به شاهان ساسانی هستند که متقدم‌ترین آن‌ها کتیبه اردشیر اول در نقش رستم است و یا به مقامات درباری تعلق دارد که آخرین آن‌ها کتیبه مهرنرسی است. وجه مشخصه دیگر این کتیبه‌ها در آغاز، سه‌زبان بودن (فارسی میانه ساسانی و پهلوی اشکانی و یونانی) آن‌هاست: شامل کتیبه اردشیر در نقش رستم بر روی شانه اسب (به ترتیب از بالا پهلوی اشکانی در سه سطر، یونانی در چهار سطر، و فارسی میانه ساسانی در سه سطر)؛ کتیبه اورمزد در نقش رستم بر روی شانه اسب (به ترتیب از بالا فارسی میانه ساسانی در یک سطر، پهلوی اشکانی در یک سطر، یونانی در یک سطر در زیر تحریر پهلوی اشکانی)؛ کتیبه شاپور اول در نقش رجب (تحریر پهلوی اشکانی و یونانی بر روی شانه اسب شاپور و تحریر فارسی میانه ساسانی روبه‌روی سینه اسب)؛ کتیبه شاپور اول در کعبه زردشت که مفصل‌ترین کتیبه ساسانیان است. سه روایت این کتیبه بر سه ضلع کعبه زردشت نوشته شده است: تحریر فارسی میانه ساسانی با ۳۵ سطر بر دیوار شرقی، تحریر پهلوی اشکانی در ۳۰ سطر در دیوار غربی، و تحریر یونانی در ۷۰ سطر در دیوار جنوبی؛ کتیبه سه‌زبان دیگری از شاپور اول در نقش برجسته پیروزی‌اش بر والرین، در زیر شکم اسب شاهنشاه، آمده که فقط تحریر یونانی آن در ۵ سطر باقی مانده است و دو تحریر دیگر یعنی فارسی میانه ساسانی و پهلوی اشکانی محو شده است. کتیبه سه‌زبان دیگری از این دوره شناخته شده نیست. سه‌زبان بودن این کتیبه‌ها، به‌ویژه دو تحریر پارتی و یونانی، حامل پیام سیاسی و تبلیغاتی در اثبات و تأیید حاکمیت سیاسی سلسله تازه است. روایت یونانی، به جهت زبان بین‌المللی اکثریت سوریه و شرق امپراتوری روم و برای «جهانی کردن گفتار شاپور به زبان میانجی آن زمان» است و روایت پهلوی اشکانی، برای جامعه پارتی‌زبان ایرانی و فارسی میانه ساسانی که زبان

رسمی حکومت بود. این سه روایت قابل مقایسه با سه‌زیانگی کتیبه‌های هخامنشی است؛ برای نمونه در کتیبه بیستون، روایت عیلامی زبان ادبی و دیوانی بوده و روایت بابلی کوششی در جهت تضمین استمرار سلطه سیاسی هخامنشیان در میان‌رودان و فارسی باستان، که در همین زمان و برای نقش برجسته بیستون اختراع شده بود، زبان رسمی حکومت بود. کتیبه‌های دیگر این دوره یا دوزبانه (فارسی میانه ساسانی و پهلوی اشکانی) هستند؛ مثل کتیبه شاپور در حاجی‌آباد و تنگ براق، کتیبه اِپسای دبیر در بیشاپور، و کتیبه نرسی در پایکلی که این چون مربوط به مسائل داخلی شاهنشاهی بود نیازی به افزودن تحریر یونانی نبوده؛ یا تک‌زبانه (فارسی میانه ساسانی) مثل کتیبه ابنون در برم‌دلک که می‌توان آن را قدیمی‌ترین کتیبه خصوصی دوره ساسانی دانست. و نیز کتیبه بهرام اول/ نرسی در بیشاپور، چهار کتیبه کرتیر، کتیبه شاپور اول و دوم در تاق‌بستان، کتیبه شاپور سکانشاه و سلوک داور در تخت جمشید، کتیبه شاپور دوم در مشکین‌شهر، کتیبه مهرنرسی که قدیمی‌ترین کتیبه وقفی است و کتیبه‌های تازه یافته‌شده در ذره‌گز خراسان مربوط به قرن ۵ میلادی و کتیبه‌های منفرد در شهر دورا و رپوس (حدود ۱۶ دیوارنوشته در کنیسه یهودیان و یک سفال‌نوشته و یک پوست‌نوشته) که خط منفصل کتیبه‌ای آن به جهت تمایل به اتصال حروف شبیه به خط الفبای متصل پهلوی یا کتابی به نظر می‌رسد.

دسته دوم، کتیبه‌های اواخر دوره ساسانی و آغاز اسلام در ایران است که به «خط متصل پهلوی یا کتابی» نوشته شده‌اند و مشهور به کتیبه‌های خصوصی هستند. این کتیبه‌های خصوصی متنوع‌اند: یک بخش گورنوشته‌ها هستند که بسیار فراوان‌اند و دسته دیگر کتیبه‌های یادبودی‌اند. تمام این کتیبه‌های خصوصی جز دو مورد، به خط متصل کتابی یا تحریری نوشته شده‌اند؛ آن دو مورد یکی «دو کتیبه شوستر» است که به الفبای متصل نوشته شده است و احتمالاً باید به دوره ساسانی مربوط باشد و دیگری کتیبه دربند که خط منفصل و متصل در آن با هم آمده و مربوط به عصر خسرو اول است. علاوه بر این منابع کتیبه‌ای در دوره آغازین اسلامی در ایران، برخی کتیبه‌های دیگر مثل سنگ وزنه، نشان‌ها و افسون‌ها نیز به دست آمده است. این کتاب خلاصه دوجلدی پیشین نگارنده است که برای راحتی دسترسی و به‌گونه اختصار فراهم آمده است. خواننده گرامی تفصیل و تعلیقات و منابع مفصل را در دوجلدی باید جست‌وجو کند. امید است این مجلد به کاری آید. در آماده‌سازی این مجلد، سرکارخانم اکرم نوری تلاش بسیار داشتند؛ در واقع همه زحمات‌ها بر عهده این دانشجوی کوشا و دانا بوده است. از جناب آقای دکتر شاهین آریامنش که چاپ آن را پذیرفتند، نهایت سپاس را دارم.

سیروس نصراله‌زاده

۵ خرداد ۱۴۰۲

فصل نخست

گورنوشته‌ها

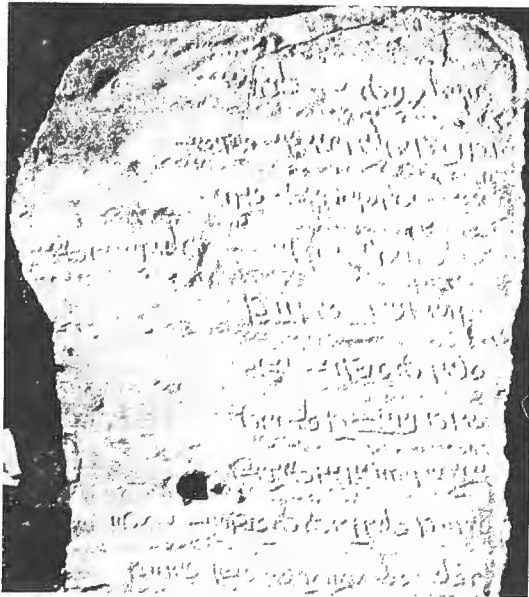

گورنوشته باغ لردی، تخت جمشید

این کتیبه در باغ لردی در سیدون، در نزدیکی راه استخر به سیوند، پیدا شد. هنگام کاوش هیئت باستان‌شناسی دانشگاه شیکاگو در نقش رستم به سرپرستی «اریک اشمیت»، اهالی محل ستونی را که کتیبه بر آن نوشته شده بود، به این هیئت نشان دادند. کتیبه روی ستون شیاردار هخامنشی و در ۱۰ سطر نوشته شده است. ظاهراً گورنوشته شخصی به نام فرخزاد پسر دادویه است (برای پژوهش‌های پیشین و تفصیل، نک. نصراله‌زاده، ۱۳۹۸: ۸۹/۱-۹۲).

تصویر ۱. باغ لردی

تصویر ۲. باغ لردی (Springling, 1953, Plate 28: A-C)

حرف‌نویسی

1. k/pwslk/b BRE Y dlwš
2. wtwbht plhwz't Y d'twyh

3. BYRH plwltyn' W YWM ddw' Y
4. PWN mtr' pl'whrmzd Y

plhw'whrmzd['n]	9. YHWWNt gl'n' ZNE mwstyhY
5. 'nwšlwb'n YHWWNt	PWN
6. gl'n mwst' Y hm	10. p y/zl'nsI PWN plhwz't
7. ŠNT BYRH tyl W YWM	YHWWNt
8. 'sm'n PWN 'whrmzd't	

آوانویسی

1. Kusraw/Pusraw pus i driyōš	6. garān must ham
2. wadbaxt Farroxzād i Dādweh	7. sāl māh Tir ud rōz
3. māh Frawardīn ud rōz Day i	8. āsmān pad Ohrmazdād
4. pad Mihr Farr-Ohrmazd i Farrox-Ohrmazdān	9. būd garān ēn mustih i pad
5. anōšruwān būd	10. pazrānsar/ Pirānsar pad Farroxzād būd.

«کوسرو/ پوسرو پسر درویش بدبخت فرخزاد دادوه (این را ساخت)؛ در ماه فروردین و روز دی به مهر (روز پانزدهم) فرهرمزد پسر فرخ‌هرمزد درگذشت. در همان سال و در ماه تیر، روز آسمان (روز بیست و هفتم) برای هرمزاد گران مُستی (اندوه گران) بود. گرانی (سختی) این اندوه که برای پُزرانسر/ پیرانسر (و) برای فرخزاد بود.»

تعلیقات

سطر اول

واژه نخست، نام خاص است. آنچنان که کتیبه نشان می‌دهد، صورت آوانویسی آن همین است که آمده، اما نامی به صورت «کوسرو» تاکنون دیده نشده است. اشپرینگلینگ همین حرف‌نویسی را داده است (Springling, 1953: 71). دومناش صورت kwsly را داده، ولی آوانویسی نداده است (de Menasce, 1956: 428-430). فرای kw'ty آورده و Kavād: «کواد، قباد» آوانویسی کرده است (Frye, 1970: 156). پیشنهاد فرای قطعاً اشتباه است. ساخت BRE Y به نظر متأثر از فارسی دری است. ژینیو (Gignoux, 1972: 35; 1986 a: 168, no. 911) نخست twslly/ Tōsar پیشنهاد داده و سپس در مقاله‌ای دیگر (1984: 211) pwsl خوانده است، اما مشخص نکرده است که واژه بعدی را چه باید خواند. واژه آخر سطر یکم، که اشپرینگلینگ blzynuš خوانده و دومناش هم brzynwš، فرای «درویش» خوانده است که به نظر درست می‌آید و می‌تواند صفت نام آمده در سطر دوم باشد.

سطر دوم

بدبخت در واژه نخست، قرابت اشپرینگلینگ، دومناش، فرای، و ژینیو (1972: 36) است. شواهد کتیبه‌ای برای واژه به‌بخت، در معنای به‌سوی تقدیر رفتن در معنای «درگذشته و مرده»، کتیبه

کازرون ۲ (پریشان) و کتیبه سیکل ترکیبی (کازرون ۱۴) است؛ اما بدبخت تاکنون در این معنا به جز همین کتیبه دیده نشده است. میان دو واژه درویش و بدبخت به کسره اضافه نیاز دارد. نام بعدی در این سطر فرخزاد داده است، اشپرینگلینگ plxw'z't Y stwš و دومناش plxv šty yztnš و هنینگ به درستی فرخزاد داده و خوانده‌اند (Henning, 1958: 48) و فرای هم از هنینگ پیروی کرده است (برای نام فرخزاد در این کتیبه نک. Gignoux, 1986: 86, no. 372).

سطر سوم

در این سطر، تاریخ آمده است. روز را دوگونه می‌توان خواند: یکی Day pad Ādur: «دی‌به‌آذر» که برابر با روز هشتم ماه زردشتی است و قرائت دیگر که شاید نزدیک‌تر به صورت خطی باشد Day pad Mihr: «دی‌به‌مهر» بوده که برابر با روز پانزدهم ماه زردشتی است. در این کتیبه، قرائت دوم را ترجیح داده‌ایم. اشپرینگلینگ dynvy PWN? خوانده است و هنینگ ddw' Y PWN dyn' برابر روز بیست و سوم ماه زردشتی آورده و دومناش ddwy P... 'twr، فرای PWN dyn' ddw' y و ژینیو (1972: 21, 22) برای واژه آخر سطر چهارم ddw' و به جای خوانش مهر، صورت dyn' آورده‌اند. آمدن کسره اضافه آ پس از واژه نخست، یعنی دی، نامعمول است و شاید از فارسی نو تأثیر گرفته باشد. سال در این کتیبه نیامده است. در ادامه این سطر، باز نام شخص آمده که رابطه‌اش با بخش قبلی نامشخص است. این نام را اشپرینگلینگ pl(=r)xv 'vmzd و دومناش با بازسازی غیرضروری، نام نخست را pl(=r)xv'vxrmzd خوانده است. فرای همان قرائت اشپرینگلینگ را و البته به صورت pl'w'wmzd pl'w'w'rmzd خوانده است (برای نام فرخ‌اورمزد در همین کتیبه، نک. Gignoux, 1986: 85, no. 367 و برای نام فراورمزد بدون ارجاع به کتیبه باغ لردی، نک. Ibid: 82, no. 351).

سطر پنجم

عبارت anoš ruwān būd به معنای «مرحوم شد/ درگذشت» تاکنون در گورنوشته‌ها و منابع کتابی پهلوی به صورت جمله دیده نشده است.

سطرهای ششم تا نهم

از سطر ۶ تا ۹ سخن از سختی و حادثه بد دیگری دارد. عبارت garān ēn must و garān mustih بیان‌کننده این حادثه است. گران‌مست را هنینگ ارانه داده و دومناش اولی را گران خوانده و دومی را

MWYT/ nived (سطرهای ۶ و ۹ صورت nivēt) خوانده و غذا ترجمه کرده است. فرای همان گران مست خوانده است. فوت نخست که احتمالاً فرخزاد پسر دادوه است، در فروردین و در روز دی به مهر یعنی روز پانزدهم ماه فروردین بوده و فوت دوم ظاهراً مربوط به اورمزد داد باید باشد که در تیر همان سال (سه ماه بعد) و در روز آسمان (روز ۲۸) رخ داده است. اشپرینگلینگ فقط ماه تیر را درست خوانده است. دومناش و فرای ماه تیر و روز آسمان، و ژینیو (17, 35: 1972) ماه تیر و روز آسمان خوانده‌اند. نام Ohrmazdād را شاید بتوان عام‌تر معنا کرد و آفریده‌های اورمزد ترجمه کرد و منظور، جامعه زردشتی است که افراد نیکش را بلافاصله از دست داده است. اشپرینگلینگ 'vxrmzddšt', دومناش P. w, whrmzdd't, و فرای PWN 'whrmzdd't (برای این نام نک. Gignoux, 1986: 139, no. 709). سطر نهم را اشپرینگلینگ (?)ZNH MN yztnš (?)YHWWNt YLYDWN PWN, دومناش PWN 'y. . . p YHWWNt gl'n' ZNH MWYT. . . y. . . p و فرای YHWWNt gl'n' ZNH mwst'y mwstyh (1972: 29) خوانده که به نظر صحیح‌تر است.

سطر دهم

واژه نخست قرائت‌های متفاوتی شده است. اشپرینگلینگ (?)l (=r?) (?)ans (=r) pyl, دومناش pyl'ngyr p... (اسم شخص) خوانده و جزء نخست را نام خاص پیران فرض کرده است. همچنین، نظر به نام «پیل‌گیر» هم داشته است. وی برای جزء دوم قرائت «سر» را نیز داده است. فرای pyl'ngyl PWN خوانده و چنین ترجمه کرده است: «برای پیرانگیر (اسم شخص) و برای فرخزاد بود». ژینیو (33: 1972) 211: 85-1984 pyl'nsł پیشنهاد داده و آن را «در پیری (اش)» ترجمه کرده است، اما در واژه‌نامه ۱۹۸۶ خود نیاورده است. در منابع فارسی میانه، برای «در پیری (اش)» شاهی دیده نشده است و نزدیک به فارسی نو به نظر می‌رسد. در کتیبه حرف z هم قابل تشخیص است. از این رو، قرائت pazrānsar شاید درست‌تر باشد. برای این قرائت شاهی در منابع پیدا نشد. اینکه این شخص کیست و چه ارتباطی با کتیبه دارد، نامشخص است. اگر فرخزاد دومی همان فرخزاد پسر دادوه باشد، باید چنین استنباط کرد که این pazrānsar هم مرده است. در هر صورت، نحو کتیبه اجازه فهم بیشتر نمی‌دهد. دومناش آن را چنین ترجمه کرده است: «در ماه فروردین و در روز ددو پت آتور فرخ هرمزد انوشروان شد. یک مهمانی مجلل در همان سال، در تیر ماه، در روز آسمان در خانه؟ هرمزات برپا شد: «مجلل بود این ضیافت که برگزار شد در خانه؟ پیلان‌گیر برای؟ فرخ‌ذات» (دومناش، ۱۳۳۸ الف: ۳۱۷ و نیز ترجمه اندکی متفاوت دومناش، ۱۳۳۸ ب: ۳۶۸).

گورنوشته اقلید

این کتیبه در «تل قلات» اقلید، در کنار قبر سنگی دویله‌ای به نام «حوض دخترگبر» یا «دخترگبر» بر صخره طبیعی کنده شده است. کارکنان بنگاه علمی تخت جمشید کتیبه را در سال ۱۳۳۴ کشف کردند. ابعاد کتیبه عبارت است از: طول بیرونی ۱/۶۰ و طول داخلی ۱/۲۸، عرض داخلی ۵۹ و عرض بیرونی ۲۹، عمق داخلی ۹۹ و عمق بیرونی ۶۸ سانتی‌متر. در دیوار بیرونی و در کنار پلکان این دخمه، کتیبه‌ای در ۲۱ سطر نوشته شده است. هشت سطر نخست کتیبه آسیب دیده است. گورنوشته اقلید تنها گورنوشته‌ای است که از آن یک مقام عالی‌رتبه است (برای پژوهش‌های پیشین و تفصیل، نک. نصرالزاده، ۱۳۹۸: ۹۳/۱-۱۰۴).

تصویر ۳. گور اقلید

حرف‌نویسی

1. [ZNE] dhmk'
2. ['s]wk' Y
3. [p']pk'n Y
4. [p'p]k' BRE
5. NPŠE l'd
6. ... nyw'n
7. [pt] š'pst'n
8. [Y š]trdst'n
9. W byš'pwhl

10. mlcp'n plmw't
11. krtn' W LZNE BYRH
12. 'p'n QDM
13. ŠNT 6 yzdkrt'
14. MLKAn MLKA
15. W YWM hwl PWN pht
16. OZLWNt W YWM m'h
17. tn' Y 'ym 'swk'

18. OL dhmk' HNHTk'

20. S 200 mzd

19. NKSYA KSP

21. plmw't YHBWNt

آوانویسی

1. [ēn] daxmag

12. Ābān abar

2. Āhūg ī

13. sāl šaš Yazdgird

3. Pāpagān ī

14. šāhān šāh

4. [pā]bg pus

15. ud rōz xwar pad baxt

5. xwēš rāy

16. šud ud rōz māh

6. ... nēwān

17. tan ī im Āhūg

7. [pad] šābistān

18. ō daxmag nihādag

8. ī šahristān

19. xwāstag arz

9. ud Bišāpūhr

20. stātēr dō sad mizd

10. marzbān framūd

21. framūd dād.

11. kardan ud im māh

« این دخمه را آهوگ پسر بابک پسر بابک مهتر دلیر (و) سرپرست شبستان (حرم)، مرزبان شهرستان و بیشاپور، فرمود برای خویش کردن/بساژند. و این ماه آبان در سال ششم (سلطنت) یزدگرد شاهنشاه و در روز خور (یازدهم ماه آبان) [۶۳۸ میلادی] به بخت شد (به‌سوی تقدیر رفت/ درگذشت)؛ و در روز ماه (دوازدهم آبان) تن این آهوگ به دخمه نهاده شد. فرمود خواسته/مالی به ارزش دویست استیر مزد/پاداش داد/دادند.»

تصویر ۴. کتیبه (عکس از اشکان زارع)

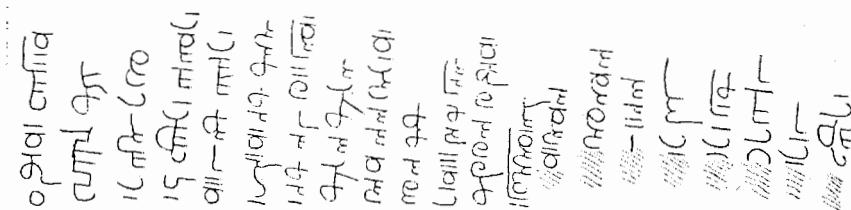
تعلیقات

سطر اول

واژه نخست محو شده است. به قیاس با ساختار کتیبه‌های گورنوشته ēn بازسازی شده است (Gropp, 1969: 241; Shaked, 1975: 224; de Blois, 1993: 41; Harmatta, 1973: 77).

سطر دوم

آهوگ نام متوفاست. گروپ پیشنهادی نداده و انتهای واژه حرف‌های 'wk' را داده است. فرای nknd خوانده و با تردید erected ترجمه کرده است؛ شاکد جزء دوم را 'wk' خوانده است. دوبلوا به قیاس آمدن همین نام در سطر ۱۶، 's]wk'/ Āsūk/g، بازسازی کرده که آن را صورت ایرانی میانه غربی شمالی یا ایرانی میانه شرقی برای واژه آهو (Āhūg)، نام حیوان معروف، که صورت غربی جنوبی است، می‌داند. وی بر آن است که می‌توان آن را 'hwk' هم بازسازی کرد. صورت آهوگ (Āhūg) و نیز Āhūg-Manvīr روی اثر مهرها آمده است (Gignoux, 1986: 44, no. 93; Idem, 1986-2001: 22, no. 30)؛ اگر حرف h خوانده شود، انتظار داریم که مثل واژه ماه در سطر ۱۶ نوشته می‌شد. به نظر بهتر است همچون واژه‌های مشابه در متون پهلوی، آن را در حرف نویسی s و در آوانویسی h نوشت. هارماتا آن را با بازسازی، [mt]rk' خوانده است. شاکد و هارماتا کسره اضافه را در این سطر و سطر ۴ به صورت ZY آورده‌اند.

طرح ۱. استساخ کتبه (Gropp, 1969: 238-240)

سطر سوم

بابکان بازسازی گروپ است که می‌تواند مقبول باشد. فرای PKDYNy خوانده و testament of ترجمه کرده است. شاکد پیشنهادی نداده و صورت [pk'n] داده است. دوبلوا و هارماتا نیز بابکان بازسازی کرده‌اند.

سطر چهارم

این سطر آسیب دیده است. گروپ برای واژه نخست پیشنهادی نداده و فقط به صورت 'wk'] آورده است. فرای به صورت ----- k' خوانده و هارماتا [p']pk' بازسازی کرده و شاکد جزء نخست را به صورت k'] آورده است. دوبلوا واژه نخست را [dwš]k' خوانده و با تردید dear معنا کرده است. به نظر می‌رسد این واژه باید نام خاص و شاید یک نام خانوادگی سه‌جزنی باشد. ما قرانت هارماتا را برگزیدیم. واژه دوم همین سطر را گروپ lwm خوانده و erste ترجمه کرده است؛ فرای bwm خوانده و

«زمین، بوم» ترجمه کرده و هارماتا BRH/ pus و شاکد bwm و دوبلوا BRH/ pus خوانده‌اند. براساس ساختار نام در کتیبه‌های دیگر، قرائت هارماتا و دوبلوا بهتر است.

سطر پنجم

این سطر بسیار آسیب دیده است. گروپ قرائتی نداده است. فرای فقط صورت w KL' را داده و and every? ترجمه کرده است. هارماتا [mt]rk l'y پیشهاد داده و شاکد [k l'd] و دوبلوا [Y. . k] l'd آورده‌اند. ما به قیاس کتیبه‌های دیگر بازسازی بالا را داده‌ایم.

سطر ششم

آغاز سطر ششم شکسته شده است. واژه دوم را گروپ nywn'n (y) [], فرای --- wyn'n، شاکد nyw'n (c) [...], هارماتا [d][y]k[l']n sard'r و دوبلوا wyn'n' [...] آورده‌اند (نک. ادامه).

سطر هفتم

گروپ این سطر را šp'st'n [] خوانده و در تعلیقاتش شبستان بازسازی کرده است. هارماتا [W šp'st'n BB'] بازسازی کرده و شاکد [PWN tn]š'pst'n خوانده است. فرای m'sp't'n خوانده و نام جای ماسبدان مرادش بوده است. بازسازی شاکد براساس آمدن همین عبارت روی مهر ملکه دینگ، مهر ماهان، و عبارت یادگار بزرگمهر است. فضای کتیبه اجازه بازسازی شاکد را نمی‌دهد. قرائت فرای هم یکسره نادرست است. دوبلوا [pt š]pst'n خوانده است. قرائت نگارنده š'pst'n است.

سطرهای هشتم تا دهم

در این سطرها، عنوان مرزبان شهرستان و بیشاپور آمده است. گروپ واژه شهرستان را زردشتان به معنای زردشتیان خوانده است. فرای سطر ۸ را wnšt'n- خوانده و ادامه کتیبه را مثل گروپ درست خوانده است. هارماتا سطر هشتم را [W š]trdst'n و شاکد [ZY š]trdst'n g-W byxšpwxl io- mlcp'n خوانده است (1975: 224). دوبلوا [Y š]trdst'n آورده است. نام بیشاپور را گروپ byšhpwhl، فرای byhšpwhl، شاکد byxšpwxl، ژینیو (1972: 21) به صورت byšhpwhl و دوبلوا byš'pwhl نوشته‌اند. صورت آمده در کتیبه به نظر مؤید byš'pwhl است. این نام در متون مانوی به صورت Bašabahōr؛ در متن شهرستان‌های ایرانشهر Weh-Šāhpūr / wyhš'pwhl و در مهر و اثر مهرهای ساسانی به صورت‌های مختلف byš'pwhl، byš'pwhr، byšhpwhly، byšhpwhry،

byš'pwhly آمده است. روی سکه‌ها و اثر مهرهای اداری به صورت مختصر BYŠ نیز دیده می‌شود (نک. (Keall, 1989; Gyselen, 1989: 112-116; 119-126, 132, 146; Yamauchi, 1993: 48).

دوبلوا (1993: 38-39) این عبارت را به صورت «خواجه مراقب/ ناظر حرم مرکز استان (شهرستان) و مرزبان بیشاپور» ترجمه می‌کند. این ترجمه دشواری ایجاد می‌کند و به نظر همان ترجمه مرزبان شهرستان و بیشاپور نزدیک به صحت است. آنچه از گفته‌های مقدسی مشخص می‌شود این است که مرکز ولایت شاپورخره، شهر بیشاپور بوده که غالباً شهرستان، یعنی کرسی یا پایتخت یا مرکز شهر نامیده می‌شد. متن کتیبه را دوبلوا این چنین ترجمه کرده است: «... رئیس مراقب حرم مرکز استان و مرزبان بیشاپور دستور داد این دخمه را برای آسוג از خاندان بابک پسر عزیز... بسازند. در این ماه آبان در سال ۶ یزدگرد شاهنشاه و در روز یازدهم او مرد و در روز دوازدهم...». فرض او این است که کسی دیگر جز آهوک دستور ساختن این دخمه را داده است. با توجه به ادامه کتیبه، برداشت دوبلوا غلط است و پذیرفتنش دشوار. شاکد این گونه ترجمه کرده است: «این دخمه از سوی... و برای... شیستان شخصی شجاع که مرزبان شهرستان و بیشاپور است، دستور ساختن داده شد...». محتملاً این شخص مرزبان بیشاپور بوده، اما با مرگش در موطن خود یعنی اقلید امروزی دفن شده است. در خصوص مقام و منصب مرزبان این کتیبه، آخرین شاهد اشاره به این مقام در دوره ساسانی است.

سطرهای یازدهم تا شانزدهم

این شخص در ۱۱ ماه آبان در سال ۶ یزدگردی (برابر با ۲۱ ژانویه ۶۳۸ م.) وفات یافته و یک روز بعد یعنی در روز ۱۲ آبان (روز ماه) در دخمه نهاده شد. کتیبه اقلید قدیمی‌ترین کتیبه تاریخ‌دار گورنوشته‌هاست و تنها کتیبه‌ای است که به یزدگرد شاهنشاه (یزدگرد سوم) اشاره دارد. این کتیبه ۱۳ سال پیش از مرگ یزدگرد و سقوط ساسانیان نوشته شده است.

در خصوص نوع تدفین این بنا و آمدن دوبار نام دخمه و ذکر واژه تن، مباحثی چند مطرح شده است که به اختصار از این قرار است: گروپ (۱۳۸۵: ۳۱۳) به نقل از هومباخ، دخمه را در اصل آرامگاه محصور دانسته و بر آن است که محل گذاشتن جسد بوده است. هینتس (گروپ، ۱۳۸۵: ۳۱۳، پانویس ۲) معتقد است که نخست جسد را در شیب صخره، خوراک کرکس می‌کردند و سپس استخوان را در این مکان دفن کرده‌اند که منظور استودان است. شاکد بر آن است که چون مرده یک روز پس از مردن دفن شده، نشانه عدول از سنت تدفینی زردشتی است (1975: 225, no. 75). دوبلوا براساس متن کتیبه بر آن است که این محل استودان نیست و خود کتیبه به نهادن تن و نه استخوان اشاره دارد. او در مقاله نخست خود (1990: 19) بر آن است که در روز نخست، جسد پاک شده و در

روز بعد از مرگ به استودان فعلی منتقل شده است. در مقاله تکمیل‌شده وی (1993: 42) با توجه به ابعاد این بنا، آن را کمی بزرگ برای استودان یا دخمه می‌داند. وی دخمه در سطر نخست را در معنای «استودان» و دخمه در سطر ۱۸ را در معنایی دیگر می‌داند. در عبارت دومی که گفته شده تن متوفا، و نه استخوان، در روز پس از مرگ به این دخمه سپرده شده است و با توجه به شریعت دین زردشتی که تا سه روز پس از مرگ نباید گوشت از استخوان جدا شود، وی معتقد است که با توجه به ابعاد دخمه، اشاره دوم باید از آن یک بچه باشد و هزینه‌ای که برای ساخت این بنا شده، مطابق آیین پدروان و همان سنت وقف در دوره اسلامی دانسته است.

در مقاله دوم بر آن است که بدن در یک تابوت با فلز گرانبها نگه داشته شده است؛ یعنی اینکه مطابق خوانش دوبلوا، بدن آسوک، که خویشاوند مرزبان است، مستقیماً در آرامگاه سنگی نهاده نشده، بلکه مثل سنت هخامنشیان در یک تابوت فلزی حفظ شده که مانع آلودگی خاک هم می‌شده است. ازاین‌رو، واژه دخمه در سطر ۱۸ را تابوت فرض می‌کند و هزینه فراوان هم بابت این تابوت طلایی بوده است (1993: 42f). به نظر باسیرف، آمدن واژه تن نشان می‌دهد با تدفین اولیه مواجه هستیم و نه ثانویه و هواسپاری. وی بر آن است که این بنا می‌تواند مطابق سنت زردشتی و برای دو تدفین پشت سر هم بوده باشد. سکوی کناری بنا محتملاً مناسب هواسپاری بوده است؛ واژه دخمه در سطر نخست هم می‌تواند اشاره به نهادن استخوان باشد و هم تدفین به‌طورکلی؛ اما دخمه در سطر ۱۸ چون اشاره به تن دارد، نمی‌تواند در معانی خاص دخمه باشد (1995: 326f). آنچه دوبلوا گفته بیشتر خیالبافی است تا امر واقع. نحو کتیبه به هیچ‌وجه نشان نمی‌دهد که با دو تدفین از دو شخص مواجه هستیم. در آغاز و انجام کتیبه که دو بار واژه دخمه آمده، نام یک شخص ذکر شده است. اینکه تدفین اولیه باشد هم محل شک است و سازه آن می‌تواند آرامگاه مجللی باشد که نمونه مشابه آن در کوه رحمت در پشت تخت جمشید هم دیده شده است؛ اما اینکه چرا برخلاف دیگر کتیبه‌ها که ذکر از ماهیت جسد چه استخوان و چه خود جسد نمی‌شود اما در اینجا از واژه تن استفاده شده است، جای بحث دارد که خلاصه بالا نتایج این بحث است. نمونه گورنوشته که برای دو نفر استفاده شده است، کتیبه کازرون ۳ (مستان) است که کاملاً مشخص است چه کسانی تدفین شده‌اند. ازاین‌رو، اینکه این کتیبه اشاره به دو تدفین داشته باشد، ناپذیرفتنی است. مطابق سنت زردشتی، تدفین باید در روز انجام شود؛ اما اگر در شرایطی به شب کشیده می‌شده، می‌بایستی تدفین در روز بعد انجام شود. فراموش نشود که زمان مرگ آبان ماه بود و منطقه اقلید هم سردسیر و برفی است که می‌تواند توجیه این تأخیر باشد (برای اشاره به این سنت فقهی نک. بویس، ۱۳۷۴: ۴۴۴ و نیز یادداشت شماره ۹: ۱۰). در سطر ۱۵-۱۶، عبارت «به

بخت شد» به معنی مردن آمده است. این عبارت در کتیبه‌های کازرون ۲ (پرشان؛ سطر ۲۰) و کتیبه کازرون ۱۴ (سیکل ترکیبی) هم آمده است. دوبلوا آن را «به‌سوی تقدیر رفتن» (went to fate) ترجمه کرده است. این عبارت در کتاب مادیان هزار دادستان به‌صورت‌های pt pt bht OZLWNyt و pt bht OZLWNt آمده است (Macuch, 1993: 570 and 619).

سطر هفدهم

در این سطر، می‌توان این واژه را ham خواند و هم im به معنای این (ضمیر اشاره). گروپ tn' y hm' d (w)ynk' : «تن هم آیین» خوانده، فرای tn' y hm' dywk' : «بدن این یک»، شاکد tn' ZY xm' xnk'/tan ī ham-āhang و هارماتا tn' ZY hm'snk' خوانده‌اند. دوبلوا «تن همان آسوک» (tn' Y hm' swk') ترجمه کرده است.

سطر هجدهم

در این سطر، صورت nihādag نامعمول است. به قیاس کتیبه کازرون ۲ (پرشان)، انتظار ēstēd داریم. صورت HNHTK' آمده در این کتیبه، صورت مختصرشده برای HNHT<WNt>k' / nihādag است (نک. Shaked, 1975: 224, no. 69; de Blois, 1993: 40). گروپ این واژه را hw'tk w به معنای حفاظت دانسته و نیز احتمال داده که شاید صورت تصحیف‌شده واژه «خواسته» بوده باشد. فرای w'stk' در معنای قرارداد، هارماتا HNHTk'، شاکد XNX<TWN>tk' خوانده‌اند. عبارت «دخمه‌نهادن» در منابع متأخر بسیار آمده است. اگرچه در اینجا انتظار فعل سوم شخص مفرد یا مصدر داریم. خود صورت «نهاد» اصطلاحی حقوقی است و به معنای «ودیعہ، میراث، وقف، موقوفه، بنیاد» (فره‌وشی، ۱۳۸۱: ۴۰۵) و «وقف اهدا، مال وقفی، بنیاد خیریه/وقفی» (Perikhanian, 1997: 375)؛ با عبارت‌هایی مثل nihādag yazišn و yazišn ud nihādag می‌آید که مرتبط با بنیادهای دینی است که مراسم و خدماتی را برای مرده فراهم می‌کنند (Boyce, 1968: 274 و Macuch, 1993: 258).

سطرهای نوزدهم تا بیست و یکم

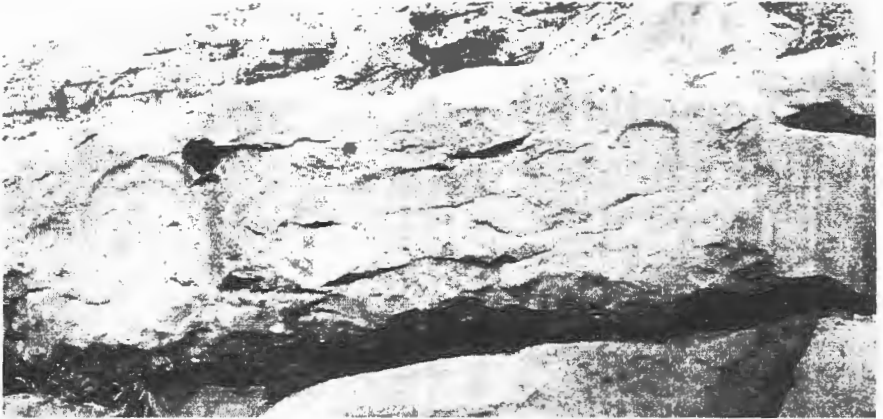
در این سطرها، متوفا چون دستور ساختن این دخمه را داده، پولی را هم که پرداخت کرده نوشته است. گروپ سطر ۱۹ KSP را هزوارش برای نقره و واژه بعدی را nk'š در معنای نگهبانی و حراست و همچنین برای این واژه قرائت hw'stk / NKSY' : «خواسته» را نیز می‌دهد، فرای

NKSY' KSP، هارماتا NKSYA KSP [MN]، شکد NKSYA KSP، و دوبلوا NKSY' KSP خوانده‌اند؛ در سفال‌نوشته‌های نسا به صورت هزوارش KSPA می‌آید. عدد آمده در سطر ۲۰ را گروپ ۱۲ هزار مزد خوانده است. فرای sl'k? mzd، هارماتا ۲۰۰ استاتیر مزد، شکد ۲۰ هزار درهم؟ مزد، و دوبلوا ۲۰۰ استاتیر خوانده است که درست‌تر است. وبر نیز عدد ۲۰۰ را خوانده است (Weber, 2008: XXV). این نوع بیان شاید به مراسم گیتی‌خرید اشاره داشته باشد. در سطر آخر، بعد از «فرمود»، انتظار مصدر «دادن» را داریم.

گورنوشته‌های تخت طاووس (استخر)

کتیبه‌های تخت طاووس در کنار جاده تخت جمشید به سیوند - جاده اصلی شیراز به اصفهان - بعد از نقش رجب و روبه‌روی تپه استخر - اکنون در پشت مرغداری - قرار دارند. در این محدوده، ۶ دخمه و یک پایه‌ستون وجود دارد. چهار دخمه از آن‌ها کتیبه دارند (برای پژوهش‌های پیشین و تفصیل، نک. نصراله‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۰۵/۱-۱۰۹).

تصویر ۵. تخت طاووس

کتیبه نخست

اندازه کتیبه ۵۱×۴۰ سانتی‌متر است. نام متوفا پسگوک است. فرای آن را کتیبه B نام‌گذاری کرده است. فرای این کتیبه را ۹ سطر و گروپ ۱۰ سطر آورده‌اند (Frye, 1970: 152-155; Gropp, 1969: 258-260).

حرف‌نویسی

1. <u>Z</u> NE dhmk'	6. BRE lwb'n Y NPŠE
2. wln BYRH hwrđt Y ŠNT	7. l'd prmw't krtn'
3. 20 10 3 Y yzdkrt'	8. W whšt Y phlwm
4. W YWM wlhl'n	9. bhl YHWWN't
5. pwskwk' Y hwłšyt'	10. BBA hwrđt' YWM

آوانویسی

1. ēn daxmag	2. ? māh Xōrdād ī sāl

3. 33 i Yazdgird

7. rāy framūd kardan

4. ud rōz Wahrān

8. ud wahišt ī pāhlōm

5. Pusagōg ī Xwrašēd

9. bahr bawād

6. pus ruwān ī xwēš

10. dar Xōrdād rōz

«این دهمه، ماه خرداد سال ۳۳ یزدگردی و روز بهرام، پسگوگ پسر خورشید برای روان

خویش فرمود کردن/ بسازند؛ و بهشت برین بهر بواد/ باد. در/ دربار؟ خرداد روز.»

تصویر ۶. متن نوشته اول تخت طاووس

تعلیقات کتیبه نخست

سطرهای دوم تا چهارم

واژه نخست در استنساخ گروپ lw/n/r l w/r/n دیده می‌شود. فرای wl OL/ō خوانده است. به نظر می‌رسد ربطی به اصل کتیبه نداشته و پراکنده نویسی کاتب است. شاید بتوان آن را به QDM/abar بازسازی کرد که مطابق ساختار تاریخ نویسی است. سطرهای دوم تا سوم تاریخ مرگ به ترتیب ماه - سال - روز آمده است. فرای این سطر و سطر بعدی را یک سطر فرض کرده است

(153: 1970): سال را هنینگ نخستین بار خوانده است (47: 1958). گروپ، فرای، دویلوا (1993: 39) و ژینیو (211: 85-1984) همین تاریخ را آورده‌اند. بعد از واژه روز، هنینگ، گروپ، و فرای کسره اضافه Y آورده‌اند که نه در استنساخ گروپ دیده می‌شود و نه در عکس. گروپ سطر نخست را y yzdkrt' خوانده و سال را بعد از یزدگرد آورده است. فرای نیز yzdkrt' در آخر سطر دوم آورده و سطر سوم را سال داده است. مطابق قاعده تاریخ‌نویسی، هر دو غلط است.

سطر پنجم

نام متوفا در این سطر آمده است. گروپ آن را Puskark' / Puskark و فرای p?wkn خوانده‌اند. ژینیو (150, no. 784: 1972: 33a; Idem, 1986a: 150, no. 784) Pusagog خوانده است. وی آن را واژه pusag: «پسر» و پسوند تحبیب‌ساز (hypocoristique) -og می‌داند. برای pusag نام مشابه Pusag-bud روی مهرهای ساسانی آمده است (Gignoux, 1986: 115, no. 783). نام پدر متوفا خورشید است که گروپ و فرای داده‌اند (188, no. 1039: 1972: 24; Idem, 1986: 188, no. 1039). ساخت اضافی نسبت در اینجا به صورت X ī Y pus آمده است.

سطرهای ششم تا نهم

این سطرها همچون ساخت مآلوف کورنوشته‌هاست. گروپ واژه bahr را به غلط (š) b'l خوانده است (259: 1969). در این کتیبه š، ضمیر مفعولی سوم شخص متصل، غالباً به صورت š-u، نیامده است.

سطر دهم

این سطر ربطی به اصل کتیبه ندارد. گروپ و فرای قرآنی نداده‌اند. آنچه خوانده شده است به نظر می‌رسد پراکنده‌نویسی کاتب و شاید پیش‌نویس متن اصلی باشد. واژه نخست که به معنای دربار است، ربطش دانسته نشد.

کتیبه دوم

اندازه این کتیبه ۲۸×۳۰ سانتی‌متر (گروپ ۳۶×۳۲) است. کتیبه در هفت سطر و از آن شخصی به نام فرخ‌دان است. تاریخ این کتیبه یازده سال پس از کتیبه نخست یعنی ۵ سپندارمذ/ اسفند روز از ماه بهمن در سال ۴۳ یزدگردی (۴۳/۱۱/۵) / ۶۷۵ م. است. در مقاله فرای، کتیبه C شماره‌گذاری شده است.

تصویر ۷. متن نوشته دوم تخت طاووس

حرف‌نویسی

1. ZNE dhmk
2. BYRH whwmn' Y ŠNT
3. 40 3 W YWM spndrmt
4. plhwd'n (Y) m's w/r/n š

- w/r/n t...
5. BRE lwb'n Y NPŠE l'd
  6. prmw't' krtn'
  7. W whšt bhl YHWWN(')t

آوانویسی

1. ēn daxmag
2. māh Wahman ī sāl
3. 43 ud rōz Spandarmad
4. Farroxdān ī Māh...

5. pus ruwān ī xweš rāy
6. framūd kardan
7. ud wahišt bahr baw(ā)d

«این دهمه، ماه بهمن سال ۴۳ (یزدگردی) و روز سپندارمذ، فرخدان پسر ماه ... برای روان

خویش فرمود کردن/ بسازند؛ و بهشت بهر بواد/ باد.»

تعليقات کتبه دوم

سطر سوم

فرای با تردید عدد ۲۳ را خوانده است. گروپ (Gropp, 1969: 258-260) و ترجمه فارسی آن: گروپ، (۱۳۸۵: ۳۳۹-۳۴۵) و دوبلوا (1993: 39) ۴۳ خوانده‌اند که به نظر صحیح‌تر است.

سطرهای چهارم و پنجم

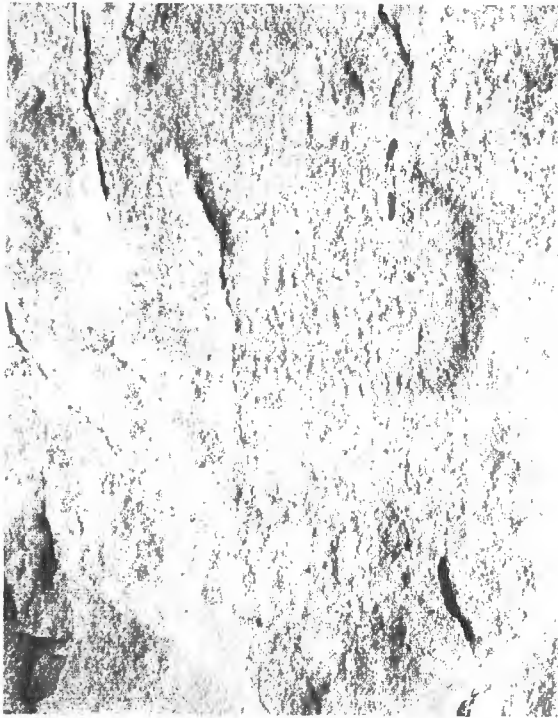
قرانت گروپ و فرای برای نام متوفا، فرخ‌دان است. ژینیو (1972: 31) و تفضلی (۱۳۷۶: ۱۰۲) فرخ‌زاد آورده‌اند که غلط است. قرانت نام پدر متوفا نامشخص است. گروپ (1969: 259) mazdsnšt را ارائه داده و از توضیح بیشتر اجتناب کرده، اما جزء نخست را mazdēsñ فرض کرده است. فرای (1970: 154) هم بدون شرحی صورت m'sy'nhwd را آورده و جزء نخست را Mašyan دانسته است. جزء نخست را شاید بتوان m'lyn/ Maren خواند که روی مهری ساسانی آمده است (Gignoux, 1986: 19, no. 582)، جزء دوم را گروپ šnt آورده که در ارتباط با جزء نخست، نافهم است و مشابه آن دیده نشده است. جزء دوم را شاید بتوان šarm: «شرم» خواند. یک صورت نام خاص šarmi در منابع دیده شده است (Ibid: 164, no. 874). در اینجا هم مثل کتیبه قبل، ساخت اضافی نسبت به صورت X ī Y pus آمده است.

سطر هفتم

در این کتیبه هم š، ضمیر مفعولی سوم شخص متصل، و غالباً به صورت š-ī، نیامده است. به جای فعل معمول «بود»، فعل bud آمده است که به قیاس baw(ā)d بازسازی شده است.

کتیبه سوم

این کتیبه بسیار آسیب دیده است. اندازه این کتیبه ۲۶×۲۵ سانتی متر (گروپ ۲۹×۲۵) است و در ۵ سطر نوشته شده است که در مقاله فرای کتیبه D شماره‌گذاری شده است. فرای قرانتی نداده و قرانت گروپ هم ناقص است.

تصویر ۸. متن نوشته سوم تخت طاووس

حرف‌نویسی

1. Z[NE] dhmk Y	4. [lwb'n] Y NPŠE [l'd] plmwt
2. m'[h'twr]	5. krtñ'
3. Y... BRE	

آوانویسی

1. ēn daxmag ī	4. [ruwān] ī xweš [rāy]
2. Māh-ādūr	framūd
3. ī...pus	5. kardan

«این دخمه، ماه آذر پسر... برای [روان] خویش فرمود کردن/ بسازند.»

تعلیقات کتیبه سوم

سطرهای دوم و سوم

براساس بقایای کتیبه و استنساخ گروپ و فرای نام ماه آذر بازسازی شده است. نام پدر متوفا قابل خواندن نبود.

سطر چهارم

براساس ساختار قالبی همه گورنوشته‌ها بازسازی شده است. واژه روان محو شده است. پسواژه «را» در این کتیبه نیامده است.

کتیبه چهارم

این کتیبه در مقاله فرای استخر A شماره‌گذاری شده است. اندازه کتیبه ۲۵×۲۰ سانتی‌متر است. این کتیبه چند سال پیش‌تر شکسته شد و از بین رفت.

تصویر ۹. متن نوشته چهارم تخت طاووس (Gropp, ۱۹۶۹: ۲۶۱, Tafel ۱۵۷)

حرف‌نویسی

1. ZNE dhmk'	4. mt[r]pn'h Y
2. plhwz't' Y	5. yzd'ndwst'
3. whštbhl l'd	6. krtn' plmw't

آوانویسی

1. en daxmag	4. Mihrpanāh ī
2. Farroxzad ī	5. Yazdāndost
3. wahištbaḥr ray	6. kardan framūd
- «این دهمه برای فرخزاد بهشت‌بهر را مهرپناه پسر یزدان‌دوست فرمود کردن/ بسازند.»

تعلیقات کتیبه چهارم

سطر اول

این سطر مطابق دیگر کتیبه‌های استخر است.

سطر دوم

گروپ واژه نخست سطر دوم را فرخزاد و فرای فرخ‌مرد (plhw (m)lt' y) خوانده است. قرانت فرخزاد درست است (Gignoux, 1984/85: 21; Idem, 1986: 86, no. 372; Tafazzoli, 1991: 202).

سطر سوم

گروپ whšt b'l' l'd خوانده و فرای قرانتی نداده است. ژینیو (1984-85: 21) 'spb'l' l'd/ Aspvār ray خوانده و معنای سوارکار و یا نام پدر متوفا فرض کرده است. تفضلی (1991: 202) همچون گروپ «وهشت‌بهر» خوانده که براساس استنساخ‌های گروپ و فرای و دیدن عکس، «وهشت‌بهر» و نه «وهشت‌بار» قرانت گروپ صحیح است.

سطر چهارم

گروپ برای واژه آمده در سطر چهارم قرانت مسلمی نداده است. فرای جزء نخست را mtr خوانده است. گروپ «وهان‌دخت» خوانده است (1969: 260). دومناش (به‌نقل از Gropp, 1970: 207 و نیز در Harmatta, 1973: 77) «مهرپناه وهان‌دخت» خوانده است. ژینیو «مهرپناه پسر یزدان‌دخت» خوانده و یزدان‌دخت را مادر دانسته است (1986: 130 no. 654, 192 no. 1972: 160; 1984-85: 21). وی (1972: 160) او به‌غلط پیشنهاد مشکوک یزدان‌بوخت (yazdān- boxt) را هم می‌دهد (1972: 160). وی در کتاب دیگر خود (2003: 68; no. 371)، به تبعیت از تفضلی، یزدان‌دخت را به یزدان‌دوست تصحیح کرده و پدر را مهرپناه دانسته است. تفضلی با این استدلال که این نام مذکر است، صورت یزدان‌دوست خوانده است (1991: 202) که قرانت درستی است. شاکد به‌اشتباه واژه خویش را به‌جای یزدان بازسازی کرده و چنین ترجمه کرده است: «این دخمه فرخزاد بهشت‌بهر را دخترش مهرپناه فرمود بسازند.» (1975: 224)؛ گروپ wyh'n dwht' خوانده است.

سطر ششم

در این سطر، به‌اشتباه، کاتب جای «کردن» و «فرمود» را جابه‌جا نوشته است.

گورنوشته‌های تخت قیصر شوشتر

در شمال شهر شوشتر، در نزدیکی مقبره سید محمد گلایی و در جنوب تخت قیصر، تعدادی دخمه وجود دارد. این دخمه‌ها گاه انفرادی و گاه تا سه دخمه در کنار هم است که با درهایی به هم مرتبط‌اند. ورودی این دخمه‌ها مربع‌شکل است. برخی از این دخمه‌ها دارای سکو نیز هستند (برای پژوهش‌های پیشین و تفصیل، نک. نصراله‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۱۱/۱-۱۱۲).

کتیبه نخست

این کتیبه به خط بسیار درشت، در سمت چپ دخمه، نوشته شده است. چنانچه این کتیبه گورنوشته باشد، نخستین کتیبه از این نوع است که به الفبای منفصل کتیبه‌ای نوشته شده است. دیگر مسئله مهم، تاریخ‌گذاری این کتیبه است. آخرین شواهد به دست‌آمده الفبای کتیبه‌ای، کتیبه مهرنرسی و کتیبه‌های بندیان دره‌گز است. از این رو، از آنجاکه شواهد دیگری برای این تخمین در دست نیست، شاید بتوان آن را به قیاس دو کتیبه گفته شده در حدود قرن پنجم میلادی، اگر متقدم‌تر نباشد، دانست؛ و دیگر اینکه کوتاه‌ترین گورنوشته هم است. این کتیبه نام خاص است: نام «بخت-نوگ»/ «بخت‌نو».

تصویر ۱۰. تخت قیصر (عکس از مهدی رهبر)

حرف‌نویسی

bhtnwky

آوانویسی

Baxt-nōg

«بخت‌نوگ»

کتیبه دوم

این کتیبه در محدوده «دره کالک» شوران در استان خوزستان، و منطقه شمال شرقی شهرستان شوشتر یافته شده است که حدود چندصد متری غرب کتیبه نخست قرار دارد. این دخمه در ضلع غربی ورودی، دارای کتیبه‌ای به خط پهلوی ساسانی است. ویژگی نوشتاری این دو کتیبه خط درشت آن‌هاست که تاکنون دیده نشده است. این کتیبه در ۵ حرف نوشته شده و نام خاص است. نوع نگارش کتیبه - که عمودی است - خلاف معمول است؛ از این روی، اینکه کتیبه به دخمه ارتباط داشته باشد، جای تردید دارد. به نظر می‌رسد که دخمه مدفنی عام بوده و برای تدفین‌های متعددی استفاده شده باشد. به هر حال، با توجه به اینکه شواهد دیگری یافت نشده، و نظر به اینکه کتیبه‌های شوشتر صرفاً از نوع «تک‌واژه» هستند و نیز چون گورنوشته‌ها ساخت قالبی معینی دارند، که در اینجا دیده نمی‌شود، تبیین این دو کتیبه و علت نوشتن آن‌ها چندان مشخص نیست. به سبب یافت نشدن شواهد، به ناگزیر این دورا گورنوشته تلقی می‌کنیم.

تصویر ۱۱. نوشته تخت قیصر (عکس از مهرداد حاتمی)

حرف نویسی

k't w(d)/ k'tw

آوانویسی

Kādō(y)/ Kādu

«کادوی/ کادو»

تعلیقات کتیبه نخست

حرف نخست این کتیبه «b» خوانده شده است. حرف دوم برابر با h کتیبه‌ای و حرف سوم برابر با t کتیبه‌ای است. حرف چهارم همان n کتیبه‌ای است که احتمالاً به سبب فرسایش به صورت n الفبای متصل دیده می‌شود. حرف پنجم w کتیبه‌ای، و حرف بعدی k کتیبه‌ای، و حرف آخر y است. این نام با این ترکیب دیده نشده است؛ اما واژه نخست یعنی «بخت» در نام‌ها مکرر آمده است. برای واژه «نوگ» به معنای «نو» هم در اثر مهرهای ساسانی شاهد وجود دارد که به صورت nwky/ Nōg، نوگ پسر ساسان، آمده است (Gignoux, 1986: 137, no. 698). صورت دیگر و مغلوب‌شده این نام «نوبخت» بوده که مشهور است.

تعلیقات کتیبه دوم

حرف نخست k خوانده شده است. شاید بتوان آن را تصحیفی از حرف d هم دانست. حرف دوم و سوم مشکلی ندارد. دو حرف آخر محل بحث است. حرف چهارم هم می‌تواند w/r خوانده شود و هم y. حرف آخر هم احتمالاً d باشد. معنای این نام برای نگارنده نامشخص است. صورت دیگر این نام در کتیبه شاپور بر کعبه زردشت آمده است. قرائت‌های پیشنهادی Kādoy است. این نام تاکنون بدین صورت دیده نشده است. چنانچه حرف آخر که محو است و d به حساب نیاوریم، می‌توان صورت Kādu را محتمل دانست. در کتیبه شاپور در کعبه زردشت، در فهرست درباریان شاپور، نام خاندانی Kadugān (Huyse, 1999: 2/ 153f) آمده، با این تفاوت که در کتیبه شوشتر ā آمده است. قرائت محتمل دیگر این است که حرف نخست را d بدانیم. با این فرض، قرائت Dādōy: «دادوی» محتمل است. این نام تحبیبی از صورت Dād: «داد» است (Gignoux, 1986: 73, no. 293).